

Ἡ «ἠθικὴ τῆς εὐθύνης» καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΠΑΡΛΑ*

Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἔχει ἐπιφέρει μίᾳ πρωτοφανῆ σύγχυση. Τρία χρόνια τώρα διατυπώνονται ὅλες οἱ πιθανὲς αἰτίες γιὰ τὴ σημερινὴ κακοδαιμονία μας. Αἰτίες πού ἄλλοτε ἐπικεντρώνονται σὲ ἐξωγενεῖς παράγοντες καὶ ἄλλοτε στὰ δικά μας λάθη. Ἀναμφίβολα ἀληθεύουν καὶ τὰ δύο. Ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ συγκυρία εἶναι ἀρνητικὴ, τὰ λάθη στὰ σχέδια καὶ τὶς προβλέψεις τῶν ἐταίρων, καθὼς καὶ οἱ σοβαρὲς δικές μας ἀδυναμίες ἔχουν δημιουργήσει ἕνα ἐκρηκτικὸ κοκτέιλ πού μᾶς βασανίζει ὀλοένα καὶ πιὸ ὀδυνηρά. Ἡ κοινωνία διαλύεται.

Ἡ συνειδητοποίηση

Καταρχάς, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι Ἕλληνες γιὰ πρώτη φορὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες σκεφτόμαστε συλλογικὰ τὸ μέλλον καὶ τὶς προοπτικές μας. Μπορεῖ νὰ τὸ σκεφτόμαστε μὲ ἕναν τρόπο ἀπαισιόδοξο καὶ μελαγχολικό, ἀλλὰ βλέπουμε πάντως πρὸς τὸ μέλλον. Αὐτὸ εἶναι σημαντικό, διότι ἀναγκαστικά θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ διαμορφώσουμε, ἔστω, ὅσο τὸ δυνατόν λιγότερο ὀδυνηρό. Μέχρι τὸ 2009 πιστεύαμε, σχεδὸν ὅλοι, ὅτι ἡ εὐτυχία μας δὲν διατρέχει κινδύνους. Θεωρούσαμε ὅτι οἱ ὑλικὲς συνθήκες τῆς ζωῆς μας θὰ καλύτερευαν συνεχῶς. Τὸ μόνο πού μᾶς ἐνοχλοῦσε περιστασιακὰ ἦταν ὅτι ἡ πρόοδος δὲν θὰ συνεχιζόταν ἴσως ἐπ' ἀπειρον ἐξαιτίας κάποιας ἀτομικῆς ἀναποδιᾶς καὶ ὄχι ἐξαιτίας τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν. Στὴ σκέψη μας κυριαρχοῦσε ὅτι βρήκαμε τὴν τέλεια λύση γιὰ τὰ βιοτικά μας προβλήματα. Ἀπεδείχθη ὅτι κάναμε τραγικὸ λάθος. Πάντως, ἡ ἀρχικὴ ἐνστικτώδης μαζικὴ ἀντίδραση νὰ διατηρηθεῖ τὸ «παλαιὸ καθεστῶς» σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, δίνει σιγά-σιγά

* Ὁ Γιώργος Μπάρλας εἶναι ἐκπαιδευτικὸς στὸ 3ο Γυμνάσιο Περάματος, Θεολόγος - Φιλολόγος, δ/ντὴς ροῆς προγράμματος ρ/σ «Πειραϊκὴ Ἐκκλησία 91.2».

τή θέση της στην περίσκεψη για τὸ τί μᾶς ἔφερε μέχρις ἐδῶ καὶ στοὶ τί κάνουμε ἀπὸ δῶ καὶ στοὶ ἐξῆς καί/ἢ στὴ μελαγχολικὴ ἀποδοχὴ τοῦ «ὄ,τι εἶναι νὰ γίνεαι ἄς γίνεαι».

Ἐνα δεῦτερο θετικὸ στοιχεῖο εἶναι ἀκριβῶς ὅτι στοχαζόμεστε τὰ αἴτια τῆς σημερινῆς μας κατάστασης. Για νὰ τὰ στοχαζόμεστε σημαίνει ὅτι θέλουμε νὰ τὰ διορθώσουμε καί, ἐπομένως, δὲν ἔχουμε φτάσει, ἀκόμη, στὴν ἀπόγνωση. Μένει βέβαια νὰ δοῦμε καὶ τί περιθώρια ὑπάρχουν γιὰ νὰ ἔχει καὶ ὁ ἀναστοχασμὸς προοπτικὲς. Κατὰ τὸν Βιτγκενστάιν, ἄλλωστε, «νὰ κατανοοῦμε σημαίνει νὰ γνωρίζουμε πῶς νὰ προχωρήσουμε». Ὅταν, βέβαια, ἕνας ὀλόκληρος λαὸς πιέζεται ἀσφυκτικά, δύσκολα βρίσκει τὸν τρόπο νὰ ἐφαρμόσει αὐτὰ πὸν πιθανῶς σκέφτεται ὡς ὀρθὰ κι ἔτσι παύει νὰ κατανοεῖ τί τοῦ συμβαίνει, μένοντας στάσιμος. Εἶναι πάντως εὐκαιρία, ὅπως συχνὰ λέγεται, οἱ Ἕλληνες νὰ προσδώσουν στὴν ἐξαιρετικὰ δυσμενῆ κατάσταση διαστάσεις ἱστορικῆς στιγμῆς, στὴν περίπτωσι πὸν δὲν δέχονται παθητικοποιημένα καὶ ἀδρανῶς ὅσα τοὺς συμβαίνουν. Εἶναι σημαντικὸ ἐκεῖ ἀκριβῶς πὸν δὲν φαίνεται μέλλον, ὁ ἄνθρωπος νὰ τὸ ὄνειρεύεται.

Θὰ σταθοῦμε στὴν ἄποψη πὸν ἀποδίδει τίς αἰτίες γιὰ τὴ σημερινὴ ἀδιέξοδη κατάσταση τοὺς Ἕλληνες καὶ τὴ νοστοροπία τοὺς καὶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ὑποπευθοῦμε ἂν ἔτσι μποροῦμε ὄντως νὰ ὄνειρευτοῦμε τὸ μέλλον. Πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἔχουμε πάντα στοὶ νοῦ μας ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε κατεξοχὴν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ ζωὴ μας καὶ τὴ χώρα μας. Καὶ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἐμᾶς ζούσαμε ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε τυπικὴ ἢ ἠθικὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι στοὶ ἄλλον καὶ ἀπέναντι στοὶ κράτος. Εἴχαμε περισσότερο ἀπαιτήσεις καὶ ὄχι καθήκοντα.

Ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης καὶ ἡ πραγματικότητα

Αὐτὰ, καὶ ἄλλα χειρότερα, εἶναι χιλοειπωμένα καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ -πιᾶ-ἐπικίνδυνα. Δὲν εἶναι εὐκόλα παραδεκτὸ τρία χρόνια νὰ αὐτομαστιγώνεται κανεῖς ἀνελέητα, νὰ ἀποδέχεται τὴν εὐθύνη του σχεδὸν γιὰ ὅλα ὅσα τοῦ συμβαίνουν, νὰ ἀναλαμβάνει πρωτοφανεῖς ὑποχρεώσεις [ὅπως ἡ Ἑλλάδα λ.χ. τὴν ὑποχρέωση νὰ παίρνει μέτρα περαιτέρω αὐτόματων περικλοπῶν στὴν περίπτωσι ἀπόκλισης ἀπὸ τοὺς μνημονιακοὺς στόχους εἴτε αὐτὴ ὀφείλεται σὲ λάθη δικὰ της εἴτε σὲ ἐξωγενεῖς(!) παράγοντες], καὶ ἡ κατάστασή του νὰ χειροτερεῖει διαρκῶς. Ἄν ἐντελῶς αὐτονόητα διατυπώνονταν αὐτὲς καὶ ἄλλες παρόμοιες

κατηγορίες έναντι των Ελλήνων στην άρχη της κρίσης, τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἴδια τρία χρόνια μετὰ, κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονόητο εἶναι. Ἐν, ἀπὸ τὴν μία μεριά, σκεφθοῦμε τὴν πραγματικὴ εὐθύνη τῶν Ελλήνων καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἐν ἐξελίξει καταστροφὴ τῆς χώρας, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βρεθοῦμε μπροστὰ σὲ λογικὸ ἀδιέξοδο. Ἡ καταστροφὴ μιᾶς χώρας παραπέμπει μόνο σὲ συνθήκες πολέμου, ὅπου ὁ νικητὴς τὰ παίρνει ὅλα κι ὁ ἠττημένος τίποτα¹.

Σκοπὸς μας δὲν εἶναι καθόλου νὰ ἀποτινάξουμε τὴν εὐθύνη ἀπὸ πάνω μας καὶ νὰ τὴ φορτώσουμε κάπου ἄλλοῦ. Οὔτε νομίζουμε ὅτι ὁ Ἕλληνας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν εἶναι ὁ κατεξοχὴν ἐνάρετος πού, αἴφνης, δοκιμάζεται σὰν ἄλλος Ἰώβ. Κάθε ἄλλο. Ἐκεῖνο πού θέλουμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῆς εὐθύνης πρέπει νὰ εἶναι ρεαλιστικὴ καὶ νὰ ἔχει ἔστω κάποια θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἀνάληψη τῆς εὐθύνης σημαίνει καὶ ἔναρξη θεραπείας.

Παρότι, λοιπόν, ἡ Ἑλλάδα κάνει ὅ,τι μπορεῖ καὶ εἶναι ἤδη ἄρκετά (καὶ κυβέρνηση συναίνεσης συγκροτήθηκε κατὰ ρητὴ ἐπιθυμία τῶν ἐταίρων), πολλοὶ στοχαστὲς μας ἐπιμένουν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι αὐτοὶ πού ἐξακολουθοῦν νὰ φταῖνε γιὰ ὅλα². Καὶ πολλοὶ ἀπὸ ὅσους τοὺς ἀκοῦνε, δέχονται σχεδὸν χαρωπὰ αὐτὴ τὴν τοποθέτηση. Ἐχομε ἄραγε μπροστὰ μας μία εἰκόνα ἀληθινῆς αὐτογνωσίας; Ἡ μήπως οἱ Ἕλληνες, στὴν προσπάθειά τους νὰ ξεδιαλύνουν τὴ σύγχυση γιὰ τὰ αἴτια τῆς κρίσης, δέχονται νὰ σηκώσουν ὅλο τὸ βάρος μόνοι τους - ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτοὶ πού τὸ δέχονται καὶ μάλιστα προσπαθοῦν νὰ τὸ μοιραστοῦν καὶ μὲ τοὺς ἄλλους πού δὲν μποροῦν ἢ δὲν θέλουν νὰ τὸ σηκώσουν... Ὑπάρχει βέβαια καὶ ἡ περίπτωση νὰ δεχόμαστε τέτοιου εἴδους εὐθύνες ὄχι γιὰ τὴν ἀναλαμβάνουμε οἱ ἴδιοι προσωπικὰ καὶ συλλογικὰ, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὴν βλέπουμε ἢ τὴν φορτώνουμε στὸν διπλανό. Ἐν μάλιστα τὴν συνέπειες τῆς κρίσης τὴν ὑφίσταται μόνο ἢ κατεξοχὴν ὁ διπλανός, τότε πλειοδοτοῦμε στὴν ἐπίρριψη

1. Σύμφωνα με τὴν *Καθημερινή* (16/12/12) «οἱ μὴ ἀπασχολούμενοι στὴν Ἑλλάδα ὑπερέχουν ἤδη κατὰ 992.000 ἄτομα ἔναντι τῶν ἀπασχολουμένων. Αὐτὴ ἡ μοναδικὴ σχέση παρατηρεῖται μόνο σὲ ἀκραιῆς κοινωνικοοικονομικὲς συνθήκες, ὅπως αὐτὲς πού χαρακτηρίζαν τὴν βάλτικὴ καὶ βαλκανικὴς χώρες μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ σοβιετικοῦ μοντέλου. Μέσα σὲ μία τετραετία καταστράφηκαν 800.000 θέσεις ἐργασίας».

2. Οἱ Ἕλληνες ἐγκαλοῦνται ἀκόμη καὶ διότι ἀντικρίζουν ἐξαρχῆς τὸ κράτος ὡς προστάτη τους (ἀνεξαρτήτως τῆς κακῆς σχέσης τους μετὰ αὐτό), ὡς ἐὰν τὸ νεωτερικὸ κράτος δὲν συγκροτήθηκε ἀκριβῶς γιὰ νὰ προσφέρει μία κάποια αἴσθηση ἀσφάλειας, ἀποτελεσματικὴ προστασία ἀπέναντι στοῦ τυχαίου καὶ γενικὰ ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλῖδα ἀπέναντι στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου.

της ευθύνης στον κακό, ανεύθυνο και άσυνεπή Έλληνα. Άλλά αυτό είναι κάτι που δεν θα μᾶς άπασχολήσει ἔδῳ.

Οί ἔρμηνεῖς καὶ οί προοπτικές τους

Ποιές είναι οί επικρατέστερες ἔρμηνεῖς γιὰ τὴν ἔν ἐξελίξει καταστροφή τῆς χώρας; Σὲ γενικὲς γραμμές, οί ἔξῃς: ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ κρίση, ἡ ἀρνητικὴ παγκοσμιοποίηση, οί διάφορες συνωμοσίες, τὰ διεθνή οἰκονομικὰ συμφέροντα, ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἔν γενεὶ ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὅλες, πλὴν τῆς τελευταίας –τῆς, γιὰ πολλοὺς, πιὸ ρεαλιστικῆς ἄλλὰ καὶ τῆς πιὸ ἠθικολογικῆς–, δικαιολογοῦν τὸ θῦμα, ἔν προκειμένῳ τοὺς Ἑλληνες. Οί ἄλλαγές στὴ διεθνή οἰκονομικὴ σκηνή, οί πανίσχυροὶ ἀνταγωνιστές, τὰ κρυφὰ σχέδια τῶν ἰσχυρῶν δικαιολογοῦν ὅτι οί Ἑλληνες βρέθηκαν σὲ δύσκολη θέση. Ἡ καταστροφή δὲν προέρχεται ἀπὸ δικό τους σφάλμα. Καλὰ κάνουν καὶ διαμαρτύρονται. Ἐν κι αὐτὸ θὰ ἦταν ἔντελῶς παράλογο νὰ υἰοθετηθεῖ συλλογικὰ ὡς δικαιολογία, καὶ ὄντως δὲν συνέβη, ἀρκετοὶ Ἑλληνες, λοιπόν, δὲν βλέπουν τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο τὴν ευθύνη στὶς δομικὲς ἀδυναμίες τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὴν ἑλληνικὴ νοοτροπία γενικότερα.

Τὸ κάνουν πιθανὸν γιὰ τοὺς ἔξῃς λόγους:

1. Ὁ ἄνθρωπος ἐνδέχεται νὰ ἀναλαμβάνει ὅλη τὴν ευθύνη, διότι ἔτσι ἀποδέχεται εὐκολότερα τὴ μοῖρα του, ἐπειδὴ τὴν κατανοεῖ καὶ εὐκολότερα. Δὲν κοπιᾶζει νὰ ψάχνει καὶ νὰ ἀναλύει –δὲν εἶναι δὰ καὶ εὐκολο νὰ βρεῖ συγκεκριμένες ἀπλὲς ἀπαντήσεις ὅσο ἡ ἀκόλουθη: ἐγὼ φταίω γιὰ ὅ,τι κακὸ μοῦ συμβαίνει. Ἐγὼ εἶμαι ἀνεπαρκῆς, τεμπέλης, ἐσωστρεφῆς, διεφθαρμένος –Ἑλληνίδα ἦταν, ἐπιτέλους, καὶ ἡ περιβόητη ταβερνιάρισσα τῆς Ὑδρας, ἡ ἐπιτομὴ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, πὸν ἔκανε φανερὴ παντοῦ τὴν ἐπανάσταση ἐναντίον τῆς φοροεισπρακτικῆς μηχανῆς τοῦ κράτους καὶ πὸν ἦταν γραφτὸ μ’ αὐτὴ τῆς τὴν ἐνέργεια νὰ συμπυκνώσει σὲ μίᾳ ὥρα τὶς αἰώνιες ἀδυναμίες μας κ.ο.κ. Ἡ ἀνεπάρκεια εἶναι μάλιστα συλλογικὴ, ὅλη ἡ κοινωνία εἶναι διεφθαρμένη καὶ ἐκφυλισμένη, καὶ δὲν μπορεῖ σὲ μίᾳ τέτοια κοινωνία νὰ ὑπάρχουν ἀπρόσμενα ὑγιεῖς ὀμάδες. Ἡ προσπάθεια κατανόησης ὅσων μᾶς συμβαίνουν «ἀξιοποιεῖται» μάλιστα ἀπὸ κάποιους στοχαστές μας γιὰ μίᾳ συνολικὴ (μετα)ἀφήγηση τῆς νεότερης ἱστορίας μας στὸ φῶς τῆς σημερινῆς κρίσης: δὲν ἔχουν ευθύνη μόνο οί σημερινοὶ Ἑλληνες ἄλλὰ συνολικὰ ὅλες οί γενιές, ἤδη ἀπὸ τὸν ἸΔ’ αἰῶνα τοῦ Ἡσυχασμοῦ κ.ο.κ. Ἡ σημερινὴ κρίση ἦρθε γιὰ νὰ ἀποσαφηνίσει, ἐπιτέλους,

λάθη αιώνων... Όντως, οί πρόγονοί μας δέν φαντάζονταν (κακῶς) ὅτι οί προτεραιότητες πού ἔθεταν στή ζωή τους δέν θά ταίριαζαν μέ τήν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς σήμερα. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, οί Ἕλληνες ἔκαναν παρόμοια λάθη μέ αὐτά πού φορτώνουμε συνήθως στοὺς ἀφρικανούς³, προσπαθώντας νά κατανοήσουμε τήν καθυστέρησή τους. Ἄλλωστε, τίποτα δέν ἐπιτρέπεται καί τίποτα δέν δικαιολογεῖται σήμερα, παρὰ μόνο ὅσα προάγουν τή (νεοφιλελεύθερη) οἰκονομία. Ὅλα τὰ ἄλλα στὸν νεοφιλελεύθερο κόσμο ἀπλῶς θά χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νά ἐρμηνευθεῖ ἡ παταγώδης οἰκονομικὴ καί, ὡς ἐκ τούτου, ὑπαρξιακὴ ἀποτυχία σου.

2. Ἐνας δεύτερος λόγος γιὰ τήν ἀνάληψη ὅλης τῆς εὐθύνης εἶναι, ἴσως, ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα ἐνδεχόμενα γιὰ τὴ σημερινή κρίση καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο παθητικὸ δέκτη ὅσων συμβαίνουν στὸ παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Οἱ παγκόσμιες οἰκονομικὲς δυνάμεις δροῦν, κρυφὰ ἢ φανερά, καί ἀφαιροῦν κάθε δυνατότητα ἀντίδρασης ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀναλαμβάνουμε λοιπὸν τὴν εὐθύνη τῆς ζωῆς μας, ἀποδεχόμενοι ὅτι ἐμεῖς φταῖμε γιὰ τὴν καταστροφή. Ἐμεῖς καί ὄχι οἱ ἄλλοι κατευθύνουμε τὴ ζωή μας. Κι ἔτσι ὅπως τὴν ὀδηγήσαμε μέχρι τώρα στὴν καταστροφή, ἔτσι ἀπὸ δῶ καί στὸ ἐξῆς μποροῦμε νά τὴ σώσουμε...

Μένει νά ἐξηγηθεῖ πότε, ὑπ' αὐτὲς τίς συνθήκες, τὸ θῦμα μπορεῖ νά πάρει τὴν ζωή του στὰ σοβαρὰ, νά μπορέσει νά σηκώσει κεφάλι καί νά βγεῖ ἀπ' τὸν βοῦρκο. Σύμφωνα μέ τὴν πρώτη (1) περίπτωση, ἡ ἀπάντηση μοιάζει εὐκολή: ποτέ. Ποτέ, διότι δέν ἔχει βαθιὰ ἐπίγνωση καί τῶν ἄλλων ἐξωγενῶν παραγόντων πού τὸν ἔφεραν στὴ θέση τοῦ θύματος καί, ἐπίσης, ἐπειδὴ ἕνας λαὸς μέ τέτοια χαρακτηριστικὰ μᾶλλον στὴν ἀπόγνωση φτάνει παρὰ στὴν ἀναγέννηση. Ἐνας λαὸς πού ἔχει τὴ συνείδηση παρὰσιτου δέν ἔχει καμμία δυνατότητα. Ἐνας λαὸς, ἀκόμη, πού ἔχει μία τέτοια εἰκόνα γιὰ τὸ ἀπώτερο καί τὸ πρόσφατο παρελ-

3. Ἡ ἄλλη πλευρὰ ἔχει, ἀκροθιγῶς, ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐκμετάλλευση ἔχει ἀναδειχθεῖ τόσο συστηματικὰ ὡς ἡ κεφαλαϊώδης διάσταση τοῦ ἀποικιακοῦ προβλήματος, ὥστε ἀξίζει νά τὴν προσέξουμε ιδιαίτερα. Ἐξάλλου, ἐκμετάλλευση... ἔχει ἀσκηθεῖ τόσο συχνὰ καί τόσο συστηματικὰ, ἀλλὰ καί τόσο ἀμείλιχτα σὲ βάρους τῶν πρωτόγονων λαῶν τοῦ κόσμου, ὥστε θὰ ἦμασταν τελείως ἀναίσθητοι ἂν δέν τῆς παραχωρούσαμε τὴν κεντρικὴ θέση σὲ ὁποιαδήποτε ἐξέταση τοῦ ἀποικιακοῦ προβλήματος... Ἡ καταστροφή τῶν κοινοτήτων τῶν ἰθαγενῶν ἦταν τὸ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς ραγδαίας καί βίαιης κατάλυσης τῶν βασικῶν τους θεσμῶν. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ διαταράσσονται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μία οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς ἐπιβάλλεται σὲ μία κοινότητα πού εἶναι ὀργανωμένη ἐντελῶς διαφορετικὰ...». ΚΑΡΑ ΠΟΛΥΑΝΙ, Ὁ μεγάλος μετασχηματισμός, ἐκδ. Νησιδὲς, σ. 157.

θόν του, είναι άπιθano να έχει καλύτερη ιδέα για τὸ μέλλον του. Οἱ Ἕλληνες, θυμίζουμε, ἐπικρίνονται ὄχι μόνο για τὰ λάθη καὶ τὶς ἀνεπάρκειες τῆς πολιτικῆς τους ἡγεσίας, ἀλλὰ συλλήβδην για τὴ νοοτροπία τους. Ὡθοῦνται στὸ να συνειδητοποιήσουν πὼς εἶναι οἱ μόνοι(;) στὴν Ε.Ε. πού δὲν τὰ κατάφεραν. Βρίσκονται διαρκῶς στὴν πόρτα τῆς ἐξόδου. Οἱ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες τὰ κατάφεραν πολὺ καλύτερα· μόνοι οἱ Ἕλληνες ἀπέτυχαν οἰκτρά. Δὲν φτάνουν τὰ ὑλικά δεινά, προστίθεται καὶ ἡ προσβολὴ τῆς ταπεινώσης. Ὁ βάνουσος τρόπος πού πολλοὶ ἐταῖροι μᾶς ὑποδεικνύουν –μὲ συγκεκριμένα μέτρα– για ποιὸ λόγο πρέπει νὰ ντρεπόμαστε, συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἐγχώρια κριτικὴ πού ἀποδεικνύει πὼς δὲν πρέπει νὰ πιστεύουμε ὅτι εἴμαστε (συνολικά) κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πού ἡ κρίση φανέρωσε. Ζούσαμε πάνω ἀπὸ τὶς δυνάμεις μας. Ἔτσι ἀπλά.

Ἄν, μαζί μὲ αὐτά, σκεφτοῦμε τὸν διεθνή συσχετισμὸ δυνάμεων, τὰ παιχνίδια ἐξουσίας καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, τότε ἡ ἠθικὴ τῆς ἀνάληψης ὅλης τῆς εὐθύνης ἀπὸ ἓνα κράτος σὰν τὸ ἑλληνικό, μπορεῖ νὰ μεταφραστεῖ σήμερα ὡς πολιτικὴ αὐτοκτονίας. Οἱ ἐξωγενεῖς παράγοντες, ἄλλωστε, ἔχουν τέτοια δυναμικὴ, πού ἀκόμα κι ἂν μπορούσαμε νὰ καλύψουμε ὅλο τὸν μακρὸν κατάλογο τῶν ἐλλείψεων μας καὶ τῶν καθηκόντων μας (προσπάθεια πού δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ συνθήκες ἐντεινόμενης δυσφορίας ἢ ἀπελπισίας), γρήγορα θὰ ὑποψιαζόμασταν ὅτι δὲν ἔχουμε ὅλα τὰ μέσα πού θὰ χρειαζόμασταν για νὰ βγοῦμε ἀλώβητοι ἀπὸ τὴ σημερινὴ συνθήκη. Καὶ ἡ αἴσθησις τῆς ἀνεπάρκειας τότε θὰ εἶναι συγκλονιστικὴ.

Οἱ Ἕλληνες ἀκριβῶς ἐδῶ βρισκόμαστε σήμερα: στὸν ὀδυνηρὸ συνδυασμὸ ἀβεβαιότητας, ταπεινώσης καὶ ἀδυναμίας. Κατάσταση πού δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν αἴσθησις ὅτι πρέπει καὶ νὰ ντρεπόμαστε πού καταντήσαμε ἔτσι. Ἄν σκεφτοῦμε, λοιπόν, τί ἀπάντησις δίνεται στὴν ἐρώτησις «τί καὶ ποιὸ εἴμαστε» ἀπὸ μεγάλη μερίδα διανοητῶν καὶ ἀπλῶν ἀνθρώπων στὸν τόπο μας, θὰ ἀντικρίσουμε μία εἰκόνα συνολικῆς παθογένειας σὲ ἐπίπεδο δομῶν ἀλλὰ καὶ νοοτροπίας. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ, μὲ τὶς φιλότιμες προσπάθειες πολλῶν, συνοδεύει τὴν Ἑλλάδα παγκοσμίως καὶ ἡ εἰκόνα αὐτὴ, λέγεται, πρέπει νὰ διορθωθεῖ ἐσπευσμένα μέσα σὲ συνθήκες μᾶς γενικότερης αἴσθησις ἀνικανότητας, ἀβεβαιότητας, διαφθορᾶς κ.λπ. Οἱ Ἕλληνες, ὄντας ἐξαχρειωμένοι καὶ ἐξαιτίας τοῦ ὅτι εἶναι τέτοιοι, πρέπει νὰ ἀναζητήσουν προοπτικὲς ἀνασυγκρότησις, κουβαλώντας, ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἤδη, τὴν εἰκόνα τῆς ἀχρειότητάς τους καὶ τρώγοντας τὶς σάρκες τους. Ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἱστορία πού λέμε στοὺς ἄλλους καὶ κυρίως στὸν ἑαυτὸ μας καὶ στὰ παιδιά μας για τὴ ζωὴ μας ἔχει πολὺ μεγάλη καὶ ἰδιαίτερη σημασία για τὸ μέλλον μας.

Τὴν ἴδια ὥρα, ἢ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος δὲν ἐξετάζεται: τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ πολλοὶ ἄλλοι λαοὶ ἀκόμη, δὲν εἶναι «παραδοσιακά» ἀνίκανοι ἀλλὰ κρίνονται -τώρα- ὡς τέτοιοι, διότι δὲν μποροῦν νὰ μετέχουν στὸ παιχνίδι τῶν ἀγορῶν, πού ὁμως μέχρι πρότινος -μὲ τὴν ἴδια ἀσφαλῶς νοοτροπία καὶ παράδοση αἰώνων- μετεῖχαν ἀκωλύτως καὶ μετὰ πολλῶν ἐπαίνων. Τιμωροῦνται ἀκριβῶς διότι οἱ κανόνες(;) τοῦ οἰκονομικοῦ παιχνιδιοῦ ἄλλαξαν, καὶ αὐτοί, κυρίως, εἶναι πού ἐπιβάλλουν τὴν τιμωρία καὶ ὄχι, τόσο, οἱ ἐγγενεῖς μας ἀδυναμίες.

Ἄς δοῦμε καὶ τὶς προοπτικές μας ἂν υἱοθετούσαμε τὴ δεύτερη (2) περίπτωση. Ἀκούγεται πραγματικά ὠραῖο: ἀντὶ νὰ ἐγκλωβιστεῖς σὲ μία ἔμμομη ἰδέα ὅτι φταῖνε οἱ ἄλλοι, ἀναλαμβάνεις ὅλες τὶς εὐθύνες παίρνοντας στὰ χέρια σου τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία σου. Μένει νὰ ἀποδειχθεῖ πόσοι, στὸν παγκοσμιοποιημένο μας κόσμο, θὰ τὸ πάρουν χαμπάρι αὐτὸ καὶ πόσοι θὰ τὸ ἐκτιμήσουν... Ἴσως ὅσο ἐκτιμοῦν οἱ πολυεθνικὲς ἕνα ὀποιοδήποτε πρῶν στέλεχός τους, πού ὅταν ἀπολύθηκε ἀνέλαβε ὅλες τὶς εὐθύνες πού τὸν ὀδήγησαν στὴν ἀπόλυσή του καὶ παρέμεινε μὲ αὐτὲς στὴ μόνιμη ἀνεργία. Πῆρε ὄντως τὴν εὐθύνη. Πῆρε ἔτσι καὶ τὴ ζωὴ του στὰ χέρια του. Ἀλλά, σήμερα εἰδικά, δὲν ξέρει τί νὰ τὴν κάνει. Ἄπ' ὅ,τι λένε οἱ ἐρευνητές⁴, ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος συνήθως ἀπογοητεύεται ἀπὸ τὸν ἀνεπαρκῆ ἑαυτό του καὶ καταβάλλεται ἀπὸ μία διαρκὴ κόπωση. Στὸ τέλος ἀποσύρεται ἀπὸ τὴ ζωὴ, περιθωριοποιημένος καὶ ἄβουλος. Δὲν ἀποκλείεται τὴν ἴδια τύχη νὰ ἔχει καὶ μία ὁλόκληρη χώρα. Μπορεῖ κάλλιστα νὰ θεωρηθεῖ περιττή, ἄχρηστη ἢ καὶ ἐπικίνδυνη στὸ παγκόσμιο οἰκονομικὸ πεδίο. Εἶτε ἀναλάβει τὶς εὐθύνες τῆς εἴτε ὄχι, δὲν θὰ ξαναμπεῖ στὸ παιχνίδι. Θὰ πεταχτεῖ στὴν κατηγορία «σκουπίδια»⁵. Ἄλλωστε, ὅπως λένε καὶ οἱ σόφρονες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ κάνεις ὁμελέτα χρειάζεται νὰ σπάσεις αὐγά. Τῶν ἄλλων ἀσφαλῶς, ὄχι τὰ δικά σου -ὅπως συμπληρώνει ἕνας στοχαστής⁶. Στὴν περίπτωση αὐτὴ -ἢ πλέον πιθανὴ στὴν τροπὴ πού ἔχει πάρει ἢ παγκόσμια οἰκονομία σήμερα- ἢ ἀνά-

4. Βλ. Ρ. ΣΕΝΕΤ, *Ὁ ἐλαστικοποιημένος ἄνθρωπος*, ἐκδ. Σαββάλας, ἀπ' ὅπου καὶ οἱ ἀφορμὲς γιὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς σκέψεις πού κάνουμε ἐδῶ.

5. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ βιβλία τοῦ Ζ. ΜΠΑΟΥΜΑΝ, *Σπαταλημένες ζωές, οἱ ἀπόβλητοι τῆς νεωτερικότητας*, ἐκδ. Κατάρτι καὶ Ρευστοὶ καιροί, ἢ *ζωὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀβεβαιότητας*, ἐκδ. Μεταίχμιο.

6. Ζ. ΜΠΑΟΥΜΑΝ, στὸ πρόσφατο (Νοέμβριος 2012) *Παράπλευρες ἀπώλειες*, ἐκδ. τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου.

ληψη τῆς εὐθύνης γιὰ ὅλα ὅσα μᾶς ἔτυχαν θὰ ἔχει ἀπλῶς τὴν ἀξία μιᾶς ἐπιθανάτιας ἐξομολόγησης, χωρὶς ἀντίκρισμα. Ὁ θάνατος θὰ ἐπέλθει μέσα σὲ ἕνα νέφος σύγχυσης, ἄγνοιας, ἐνοχῆς, αἰσθησης ἀδυναμίας καὶ αὐτομαστιγώματος.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ μὴν εἶσαι παθητικὸς δέκτης, πρέπει ὄντως νὰ ἔχεις τὶς δυνατότητες συμμετοχῆς στὴν ἱστορία. Δὲν φτάνει νὰ θῆς νὰ ἀλλάξεις, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ οἱ ἀντικειμενικὲς δυνατότητες γι' αὐτό, πράγμα ἰδιαίτερος περίπλοκο στὸ πλαίσιο τῆς παγκοσμιοποιημένης οἰκονομίας. Λέγεται βέβαια, ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀδρανοῦν διότι φοβοῦνται τὴν ἀλλαγὴ καὶ ὅτι δὲν τολμοῦν νὰ πάρουν τὴν τύχη τους στὰ δικά τους χέρια, συμμετέχοντας ἐνεργῶς στὴν ἱστορία. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς στὸ φόβο τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴν ἀλλαγὴ, ὅτι οἱ Ἕλληνες δηλαδὴ ἀδρανοῦν ἢ ἀντιδρῶν θέλοντας νὰ διατηρήσουν τὰ κεκτημένα. Ἡ ὅποια ἀντίδραση ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ ὅτι ὑπάρχει δισταγμὸς ἀπέναντι στὸ ἄγνωστο⁷, ἀλλὰ καὶ φόβος ἀπέναντι στὸ τυχαῖο – κύριο γνῶρισμα τῆς παγκοσμιοποιημένης οἰκονομίας. Μαζὶ μὲ αὐτὰ, δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ ἀπώτερος στόχος, χάριν τοῦ ὁποῖου ἀναβάλλεις τὴν ἱκανοποίησι τῶν ἐπιθυμιῶν σου, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ ἀπώτερος στόχος ἑνὸς ἔθνους νὰ εἶναι οὔτε ἡ ἀποπληρωμὴ τῶν τοκοχρεωλυσιῶν οὔτε ὁ ἔλεγχος τῶν ἀνεξέλεγκτων δυνάμεων τῆς «ἀγορᾶς». Γιὰ νὰ ὑπάρξει ὄραμα, ἀπώτερος στόχος, ἐνεργητικότητα καὶ ἀνάληψη εὐθύνης ἀπαιτεῖται, τελικὰ, μία αἰσθησι κανονικότητας στὸν κόσμον γύρω σου, καὶ ἡ οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς δὲν βασιζέται καθόλου στὴν κανονικότητα⁸. Μπροστὰ στὸ ἄγνωστο καὶ στὸ τυχαῖο ὁ ἄνθρωπος ἀπλῶς προσπαθεῖ ὅπως μπορεῖ νὰ ἀμβλύνει τὴν αἰσθησι τῆς ἀβεβαιότητας καὶ τῆς ἀδυναμίας. Ὅταν δὲν ξέρεις τί θὰ σοῦ ξημερώσει, δὲν καταστρώνεις σχέδια γιὰ τὸ μέλλον.

Συμπεράσματα

Φαίνεται ὅτι –καμιὰ φορὰ– ἡ ἠθικὴ τῆς εὐθύνης καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὀλόκληρους λαοὺς πολὺ εὐάλωτους... Στὴν ἀθυπερβατικὴ προσπάθειά μας νὰ

7. ΣΤ. ΡΑΜΦΟΣ, Ὁ «ἄλλος» τοῦ καθρέφτη, ψυχογραφία τῆς ἀγωνίας μας, ἐκδ. Ἄρμος 2012, βλ. ἐνδεικτικὰ σ. 84: «Ἐμπιστευόμαστε τυφλὰ παραδομένοι στὴν προοπτικὴ τοῦ ἀγνώστου. Τὸ ἄγνωστο σὰν προοπτικὴ εἶναι ὁ χρόνος τῆς προσδοκίας ἤδη στὸ παρὸν».

8. Τὴν ἴδια ὥρα πού στὴν Ἑλλάδα γινόταν μία προσπάθεια νοικοκυρέματος τῶν δημοσιονομικῶν οἱ μεγάλοι ξένοι ἐπενδυτὲς πόνταραν(!) δισεκατομμύρια εὐρὼ στὴν ἔξοδο τῆς χώρας ἀπὸ τὴν ΕΕ.

ἀναλάβουμε ὅλες τὶς εὐθύνες γιὰ τὴ σημερινὴ κρίση, ἅς μὴν νομίζουμε τουλάχιστον ὅτι, ἔτσι, φωτίζουμε καὶ τὸ σύνολο αὐτῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τρία χρόνια μετὰ τὴν ἀπότομη βύθισή μας στὴν κρίση, τὸ νὰ φορτωνόμαστε μὲ ἀτέλειωτες ἐνοχές, ἀποδεικνύεται ἀτελέσφορο, μοιάζει ἀφελὲς καὶ θὰ ὀδηγήσει τὸν ἑλληνικὸ λαὸ σὲ παράλυση. Ὅφειλουμε νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ εὐθύνη ποὺ ἀναλαμβάνει κανεὶς πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν πραγματικότητα, νὰ εἶναι ρεαλιστικὴ, ἀποσαφηνισμένη καὶ περιορισμένη -ὄχι ἄπειρη. Ὁ Χριστὸς ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη στὸ Σταυρὸ χάριν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀνεξαρκῆτως φυσικῶν ἢ κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν, σήκωσε στοὺς ὤμους του τὴν ἁμαρτία τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος -ὅπως ἔχουν τονίσει σημαντικοὶ στοχαστές- δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβει ἄπειρη εὐθύνη, ἔστω κι ἂν καλεῖται νὰ ἀνανεώνει συνεχῶς τὴν εὐθύνη του ἔναντι τῶν ἄλλων. Ἡ εὐθύνη του εἶναι συγκεκριμένη καὶ ἐντὸς ὁρίων. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἡ Ἑλλάδα δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ σηκώσει ὅλο τὸ βάρος τῆς κρίσης, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ ἀναζητήσει τὴν εὐθύνη ποὺ τῆς ἀναλογεῖ σὲ μία Εὐρώπη ποὺ καλεῖ σὲ κοινὴ μοίρα ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες καὶ πρέπει νὰ πετύχει, καταρχάς, δύο στόχους, δεδομένου ὅτι ἡ μάταιη νοσταλγία γιὰ τὸ πρόσφατο ὑπερκαταναλωτικὸ παρελθὸν ἔχει πλέον ξεπεραστεῖ:

- i. τὴ διόρθωση τῶν πραγμάτων ἐκείνων ποὺ ἔχουν λεπτομερῶς ἐπισημανθεῖ ἀπὸ πολλοὺς, χάριν τῶν μελλοντικῶν γενεῶν, ἔτσι ὥστε αὐτὲς νὰ μὴν κληρονομήσουν δυσβάστακτες ὑποχρεώσεις. Ἡ πολὺ ἀπαιτητικὴ προσπάθεια διόρθωσης πρέπει νὰ γίνῃ μὲ τρόπο ὑπεύθυνο, τολμηρὸ, ἀλλὰ παράλληλα μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι τὰ τοπικὰ προβλήματα μιᾶς χώρας σὲ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο συναρτῶνται εὐθέως μὲ τὰ ἀντίστοιχα παγκόσμια προβλήματα καὶ ὅτι ἐνδέχεται ἡ διόρθωση σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο τῶν προβλημάτων ποὺ εἶναι καὶ παγκόσμια, νὰ ἔχει γι' αὐτὸν τὸ λόγο σχετικὴ ἀξία καὶ νὰ μὴν ἐπιφέρει οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ στὴν πορεία τῆς συγκεκριμένης χώρας, καὶ ταυτόχρονα
- ii. τὴ μὴ ἐγκατάλειψη τῶν, πολλῶν πιά, εὐάλωτων κοινωνικῶν ομάδων, δεδομένου ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε εὐάλωτοι καὶ πεπερασμένοι. Ἰδιαίτερα στὶς μέρες μας ὁ τρόπος λειτουργίας τῆς οἰκονομίας μπορεῖ νὰ ἐκβάλλει στὸ περιθώριο μεγάλες ομάδες πληθυσμοῦ ἀποτιμώντας τοὺς ἐργαζόμενους ὡς ἄχρηστο καὶ πλεονάζον προσωπικὸ ἐξαιτίας τῆς διήθεν ἀνικανότητάς τους, ἐνῶ σιγά-σιγά θὰ θεωροῦνται καὶ ἐπικίνδυνοι γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ περαιτέρω προκοπὴ τῶν -προσωρινά- «ικανῶν». Κοινοτολογίς, ἢ ἀνθρώπινη ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ-συλλογικὴ ἀξιοπρέπεια πρέπει νὰ εἶναι ἀδιαπραγμάτευτη. Ἄν ἡ χώρα ἔχει υἱοθετήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ

μαύρου πρόβατου, ἃς ἔχει καὶ τὴν ὑποψία ὅτι κάπου κοντὰ θὰ εἶναι καὶ οἱ λυσσασμένοι λύκοι. Καὶ ἃς φροντίσει νὰ προστατευθεῖ.

Ἡ Ἑλλάδα πρέπει ἐπομένως νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ στὴν προοπτικὴ μιᾶς χώρας ποὺ δὲν θὰ ἀνταπατάται οὔτε ὡς ἀναπτυγμένη (χάριν τῶν δανεικῶν) εὐρωπαϊκὴ χώρα, οὔτε ὡς θύμα. Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἐπίγνωση θὰ διαηγάζει τίς μελλοντικὲς πράξεις τῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ ὀδηγήσει μὲ ἀσφάλεια στὴν ὑπέρβαση τῆς κρίσης.